

3 травня 2024

Програма заходу вшанування пам'яті з нагоди 79-ї річниці завершення війни та визволення концтабору

Музичний твір	Соната для скрипки № 1 соль мінор соло, BWV 1001 Адажіо (1 частина) Йоганн Себастьян Бах (1685-1750)
Привітання	Професор Олівер фон Врохем <i>Голова Фонду меморіалів та навчальних центрів Гамбурга</i>
Привітання	Карола Вайт <i>Президентка Парламенту вільного ганзейського міста Гамбург</i>
Привітання	Аня Гайдук <i>Державний секретар у Федеральному міністерстві економіки та захисту клімату</i>
Музичний твір	«Єврейська дитина» , Карло Зігмунда Таубе (1897-1944) У 1941 році націонал-соціалісти депортували австрійського композитора і піаніста Карло Зігмунда Таубе та його родину до Терезієнштадта. Звідти їх вивезли до Аушвіцу в 1944 році і вбили. «Єврейська дитина» — єдиний збережений твір Таубе, створений ним у Терезієнштадті
Розмова	Діта Краус <i>Колишня ув'язнена концтабору Нойенгамме у розмові з молоддю</i>

Музичний твір

Mir lebn ejbig Лейба Розенталя (1916-1945)

Розенталь написав цю пісню у Вільнюському гетто, де він був змушений жити з родиною з 1941 року і де займався «культурною діяльністю». У 1943 році гетто було знищене, а його мешканці вбиті. Розенталя депортували до концентраційного табору Клоога в Естонії і вбили на початку 1945 року.

Промова

Ян ван ден Хорн

Голова Stichting Oktober 44 (Путтен, Нідерланди)

Музичний твір

Die Moorsoldaten (Пісня болтних солдат)

Пісня була написана в 1933 році «політичними» в'язнями в концтаборі Бергермур на острові Емсланд. За словами композитора Руді Гогеля, пісня була написана «як свідомо пісня протесту борців опору проти гнобителів, щоб публічно продемонструвати нашу вищу мораль перед обличчям звірячої жорстокості СС».

Музичний супровід лауреатів та стипендіатів Jugend musiziert Förderverein Hamburg e. V.: **Магдалена Манке** (скрипка), **Габріель фон Ден** (баритон) та **Матіс Сімон** (баритон), за підтримки **Наталі Бьоттхер** (акордеон)

Після цього відбудеться церемонія покладання вінків до колишнього бункера для ув'язнених.

Музичний супровід: **Ніколас Оберлендер** (кларнет)

Олівер фон Врохем

Шановна Едіт Краус, шановна Діто,
шановна президентко парламенту, шановна Кароло Вайт,
Державна секретарко Федерального міністерства економіки та захисту клімату Ані
Гайдук,
шановний Голове партії Stichting Oktober 44 Яне ван ден Хоорн,
шановні представники Бундестагу, Сенату, Бюргершафту та консульського корпусу,
пані та панове, дорогі друзі, особливо ті з вас, хто є колишніми в'язнями концтабору
Нойенгамме,

ми хотіли б приєднатися до вас у відзначенні 79-ї річниці закінчення війни та звільнення концтаборів. Від імені всіх наших співробітників я хотів би дуже тепло привітати вас як голова Фонду та директор Меморіалу концтабору Нойенгамме.

Серед нас є люди, які пережили переслідування і насильство в концтаборі Нойенгамме. Вони вже поважного віку. Тому ми дуже раді, що окрім Едіт Краус з Нетанії та Праги, яка сьогодні виступить перед нами, з нами сьогодні також Лівія Френкель зі Стокгольму, Хельга Мельмед з Венеції у Флориді та Барбара Пьотровська з Варшави – інші колишні в'язні нацистських концтаборів, які пережили ці події. Вони візьмуть участь у нашій програмі впродовж цих днів у розмовах з очевидцями та представниками різних поколінь, а також у кав'ярні оповідань з молоддю. Щиро дякуємо вам за те, що подолали нелегку подорож до Гамбурга.

Мені також дуже приємно, що делегації організацій-членів Amicale Internationale KZ Neuengamme та члени родин колишніх в'язнів концтабору Нойенгамме з Бельгії, Данії Німеччини, Франції, Нідерландів, Польщі, Швеції, Іспанії, Ізраїлю, України та США приїхали на цей пам'ятний захід. Як нащадки колишніх в'язнів концтабору Нойенгамме, ви вшановуєте разом з нами пам'ять про злочини, які були скоєні на цьому місці, і прагнете вшанувати пам'ять про них у ваших країнах. Я дякую вам від щирого серця.

Чим менше колишніх в'язнів можуть свідчити, тим важливішим для нас стає збереження їхньої пам'яті, їхнього досвіду та їхніх послань для майбутніх поколінь. Це завдання стає більш нагальним зі збільшенням історичної дистанції; не лише

тому, що історичні події все більше стираються зі свідомості багатьох людей, але й тому, що тривіалізація та заперечення злочинів націонал-соціалізму більше не є маргінальним явищем у суспільстві. Навпаки, меморіали дедалі більше зазнають безпосереднього впливу зсуву політичного дискурсу в бік ультраправих, і їхня робота опиняється під загрозою.

Тому нам також приємні слова привітання від представників земельного та федерального урядів, в яких йдеться про те, що вшанування пам'яті жертв нацистських злочинів міцно закріпилася як частина демократичного суспільства в Німеччині на земельному та федеральному рівнях влади.

Сьогодні ми пам'ятаємо, що більшість в'язнів концтабору Нойєнгамме не дожили до кінця війни і визволення, яке відбулося в Гамбурзі зі здачею міста без бою 3 травня. Нацистська верхівка міста поспіхом вивезла тих, хто ще залишався в живих. Десятки тисяч до того померли у в'язницях, ще тисячі загинули на маршах смерті або в таборах смерті в останні тижні війни від недоїдання, хвороб і виснаження – або стали жертвами масових вбивств. Близько 7 000 з них загинули 3 травня в Любекській затоці. Їхні долі – в центрі нашого сьогоднішнього вшанування.

Як і в попередні роки, минулого року багато колишніх в'язнів концтабору Нойєнгамме пішли з життя. Зараз я хотів би зачитати імена тих, про чю смерть ми дізналися за останні 12 місяців.

Стефанія Баєр, Саломон Біренбаум, Кор Бос,
Корнеліс Фінстра, Маріан Хоулінг, Олексій Єфименко,
Луї Мальзьє, Карл Паюк, Анна Пучайда,
Франсуа Х. М. Раво, Антон Руднев,
Єва Смолкова-Кеулемансова, Рола Сохачевскі.

Цього року наше спільне вшанування знову затьмарене триваючою агресивною війною Росії проти України, яка порушує міжнародне право і продовжує приносити нескінченні страждання багатьом людям. Завдяки добровільній організації Друзі Меморіалу концтабору Нойєнгамме, приватним пожертвам та у співпраці з мережею допомоги жертвам нацистських переслідувань ми продовжуємо підтримувати в'язнів концтабору Нойєнгамме та їхніх нащадків з України у цій складній ситуації. Сьогодні серед нас є кілька родичів колишніх в'язнів з України, і я хотів би тепло привітати їх.

3 жовтня 2023 року ми переживаємо чергову війну, яка має безпосередній вплив на нашу роботу, оскільки ми маємо багато контактів з тими, хто вижив, і родичами з самого Ізраїлю, а також інтенсивні контакти з єврейськими громадами та нащадками єврейських жертв переслідувань. Після нелюдського нападу ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня, який забрав понад 1100 життів, ми стали свідками масового зростання антисемітизму в Німеччині з найрізноманітніших напрямків, проти якого ми рішуче виступаємо. Але я також стурбований безмовністю перед обличчям триваючої війни в секторі Газа, яка забрала тисячі палестинських жертв і в якій все ще утримуються в полоні понад 120 ізраїльських заручників. Занадто часто я стикаюся з відсутністю емпатії замість співчуття до всіх невинних жертв, яких забрала і продовжує забирати різанина, влаштована ХАМАС, і подальша війна в секторі Газа.

Ми стурбовані тим, що AfD все більше перетворюється на платформу для правоекстремістських та історичних ревізіоністських позицій. Меморіали в Німеччині також все частіше стикаються з правоекстремістськими заявами, діями та нападами, які мають на меті делегітимізувати протистояння з націонал-соціалізмом та його наслідками як основу нашого демократичного самоусвідомлення в сьогоднішній день. Ми відчуваємо дедалі більше ненависті та ажіотажу в суспільстві. Ми з нетерпінням чекаємо наступних виборів, особливо європейських виборів та виборів до земельних органів влади в Саксонії, Бранденбурзі та Тюрингії.

Наше спільне завдання – відкрито подолати суспільні розбіжності, спричинені коронавірусною кризою та глобальними кризами, включно з їхніми економічними наслідками, і об'єднатися з демократичними силами для захисту та зміцнення відкритого і різноманітного суспільства. І ми повинні показати тим людям, які незадоволені умовами в нашій країні, способи допомогти сформувати наше суспільство в позитивному ключі. Інформування людей про те, до чого призвели правоекстремістські ідеї в минулому, залишається важливим, але, на мою думку, цього недостатньо. Нам також потрібні позитивні відповіді на питання, в якому світі ми насправді хочемо жити і чому наша демократія є такою цінною. Меморіали також повинні брати активнішу участь у цих дебатах.

Наприкінці свого виступу я хотів би подякувати всім, хто брав участь у цьому заході. Окрім доповідачів та молоді, яка буде спілкуватися з Дітою Краус, я також хотів би

підкреслити музичний внесок у наш пам'ятний захід від Jugend musiziert під керівництвом Сюзанни фон Саліш. Ніколас Оберлендер супроводжуватиме церемонію покладання вінків грою на кларнеті. Велика подяка також тим, хто зробив цю програму можливою сьогодні, в минулому і в майбутньому, в тому числі доктору Александру Фройдево і Софії Аннвайлер. Я хотів би подякувати всім, хто сьогодні тут, за вашу підтримку і за те, що ми пам'ятаємо разом!

Після цього пам'ятного заходу ми разом вирушимо до так званого бункера на місці колишнього табору в'язнів, щоб провести там меморіальну церемонію.

Зараз я хотів би передати слово президентці.

Аня Гайдук

Шановні пані Френкель, пані Краус, пані Мельмед та пані Пьотровська!

Шановні родичі та представники Amicale Internationale!

Шановна пані президентко!

Шановний професоре фон Врохем!

Шановні пані та панове,

меморіал концентраційного табору Нойєнгамме документує злочини націонал-соціалістичної тиранії. Лише тут та в численних таборах-філіалах було ув'язнено близько 100 000 осіб, понад 42 000 загинули, багато з них внаслідок примусової каторжної праці на благо воєнної економіки.

Ці злочини не мають терміну давності. Вони не стають більш терпимими з часом.

Такі дні пам'яті, як сьогоднішній, завжди піддаються критиці з двох боків – з боку тих, хто, на жаль, дуже часто прагне підвести ризику під минулим: з боку тих, на жаль, надто численних, хто справді зацікавлений у тому, щоб підвести ризику під минулим. Тих, хто більше не хоче знати про відповідальність німців за жахливий розрив цивілізації в середині 20-го століття в Європі.

Але є також критика з боку людей, які просто хочуть зберегти цю пам'ять і вважають, що щорічне вшанування є надмірною ритуалізацією і «відволіканням уваги» від нагальних питань. Я розумію таку позицію, але переконана, що такі дні пам'яті, як сьогоднішній, також потрібні для живої культури пам'яті. І на самих місцях злочинів. Саме інституції нашої держави і ті з нас, хто народився після війни, хто сьогодні підтримує і формує цю державу, потребують зустрічі з історією нашої країни. Роковини – це обов'язок, і це справедливо.

Історія меморіалу концтабору Нойєнгамме до болю свідчить про довгий шлях до належної пам'яті у Федеративній Республіці Німеччина.

Вам, колишнім в'язням та їхнім родичам, довелося довго боротися за це місце пам'яті. Але я скажу вам, за що мені було щонайменше соромно, коли я вперше дізналась про це як мешканець Гамбурга багато років тому: Як довго вважалося прийнятним, не лише в молодій Федеративній Республіці, але й десятиліття потому, «повторне використання» колишнього концтабору Нойєнгамме для тюремних будівель демократичної правової держави.

Де, як не тут, ми можемо дізнатися, що в головах людей не було перемикача, який потрібно було лише встановити на «демократичну культуру».

Навпаки, за культуру пам'яті у Федеративній Республіці Німеччина довелося боротися протягом десятиліть, не в останню чергу завдяки вашій відданості як колишніх в'язнів концтаборів та їхніх родичів, а також через ініціативи пам'яті та історичні семінари, за обідніми столами, в аудиторіях та семінарських кімнатах, перш ніж вона змогла закріпитися в широкому спектрі державних інституцій. До того, як пам'ять про Голокост стала частиною демократичної самосвідомості нашої республіки.

Добре, що сьогодні це консенсус між усіма демократичними сторонами. І добре, що федеральний уряд і місто Гамбург ще раз підкреслили це, надавши можливість Меморіалу Нойенгамме відремонтувати будівлі і перепланувати постійну експозицію, щоб робота з вшанування пам'яті продовжувала залишатися актуальною і плідною для майбутніх поколінь і все більш різноманітного населення Німеччини.

Тому що, хоча робота з пам'яті присвячена історії, вона має на увазі наше сьогоднішнє і майбутнє. Вона дозволяє нам будувати мости до сьогоднішнього і робить нас відповідальними за те, як ми проявляємо себе в наш час.

Як демократичні інституції Німеччини, ми зобов'язані жити відповідно до Конституції, 75-ту річницю якої ми відзначатимемо через три тижні, 23 травня. Поважати і захищати людську гідність. Дати людям можливість жити в гідності та свободі.

Це також означає захист наших демократичних інститутів. Це розуміння можна отримати, вивчаючи німецьку історію. А що це означає в конкретних термінах? Наприклад, що брандмауер проти правих авторитарних ворогів демократії повинен залишатися на місці за будь-яку ціну. З цією метою консерваторів не можна паплюжити як правих радикалів, а правих радикалів не можна банально називати консерваторами.

Демократи не є ворогами один одному. Захист нашої демократії в Німеччині та Європі вимагає широких суспільних альянсів і чітких орієнтирів.

Тому добре, що в Німеччині з'являється все більше позапартійних демонстрацій та ініціатив, наприклад, від підприємств, спрямованих проти правих авторитарних

ворогів ліберальної демократії. Я хотіла би бачити таку ж громадянську мобілізацію в боротьбі з антисемітизмом.

Війна в Газі не повинна мати жодного впливу на ставлення до євреїв у Німеччині. Верховенство права і демократія доводять свою цінність, коли йдеться про ефективний захист соціальних меншин.

І наостанок: демократія в Європі знаходиться під загрозою не лише зсередини, але й ззовні.

Понад два роки українці захищаються від жорстокого нападу на свою країну та свободу. Роблячи це, вони також захищають нашу свободу і демократію, і вони заслуговують на нашу підтримку так довго, як це буде необхідно. Тому я однозначно підтримую чітку позицію Меморіалу концтабору Нойєнгамме та Amicale Internationale щодо України, а також ініціативи громадянського суспільства з Росії та Білорусі.

Шановні пані Френкель, пані Краус, пані Мельмед та пані Пьотровська!

Шановні родичі,

для мене велика честь вшанувати пам'ять загиблих сьогодні разом з вами як представник Федеративної Республіки Німеччина. І це постійний обов'язок заради нашого спільного сьогодення і майбутнього у вільній і демократичній Європі.

Діта Краус

Будучи підлітком, Діта Краус пережила концтабори Аушвіц і Берген-Бельзен, а також три табори-філіали концтабору Нойенгамме. Сьогодні вона поділиться своїми побажаннями щодо майбутнього гідного вшанування пам'яті про історію концтаборів у дискусії з молоддю.

Діта Краус народилася в 1929 році в Празі (тодішня Чехословаччина) як єдина дитина своїх батьків Ганса та Елізабет Полач. Вона провела безтурботне дитинство у своїй соціал-демократичній єврейській родині.

Після анексії Чехословаччини нацистською Німеччиною Діту Краус та її родину переслідували з расистських мотивів. Коли їй було 13 років, її разом з батьками депортували до гетто Терезієнштадт, де вона провела близько року. У грудні 1943 року сім'ю депортували до табору знищення Аушвіц-Біркенау, де загинув Ганс Полах. Через п'ять місяців Діту та її матір Елізабет депортували до Німеччини на примусові роботи до гамбурзьких жіночих таборів-філіалів Дессауер Уфер, Нойграбен і Тіфштак концтабору Нойенгамме, а незадовго до кінця війни - до концтабору Берген-Бельзен. Там вони були звільнені британською армією 15 квітня 1945 року. Невдовзі після звільнення мати Діти Краус померла через наслідки перебування в концтаборі.

Діта повернулася до Праги сама. Там вона дізналася, що її бабуся Катаріна пережила гетто Терезієнштадт і спочатку переїхала до своєї тітки Мані, а потім до бабусі. У Празі вона знову зустріла вцілілого Отто Крауса, з яким вже познайомилася в Терезієнштадті. Діта і Отто Краус одружилися в 1947 році, а через два роки вони емігрували до Ізраїлю з першим сином, і в сім'ї народилося ще двоє дітей. Сьогодні вона живе поруч зі своїм молодшим сином і його сім'єю; двоє її дітей і чоловік відійшли у вічність. Діта Краус живе в Нетанії (Ізраїль) і часто їздить до Праги.

З початку 1990-х Діта Краус активно виступає як свідок і публічно ділиться своєю історією. Вона давно пов'язана з Меморіалом концтабору Нойенгамме, відвідує пам'ятні заходи та ділиться пережитим. У 2019 році вона опублікувала свої спогади «Відкладене життя» англійською мовою, а роком пізніше - німецькою. З того часу її книга вийшла ще кількома мовами.

Панельна дискусія з Дітою Краус є частиною цьогорічного молодіжного проекту «Кав'ярня історій та зустрічей» у Меморіалі концтабору Нойєнгамме, який організовується в рамках відзначення 79-ї річниці закінчення війни та звільнення концтаборів, і в якому зустрічаються молоді люди та колишні в'язні концтаборів. Ці молоді люди також підготували зміст сьогоднішньої панельної дискусії з Дітою Краус. Діта Краус та молодь вступають у прямий діалог.

У центрі уваги будуть питання пам'яті та вшанування: Як тривало життя Діти Краус після звільнення? Які питання рухали нею через 79 років після звільнення? Як вона бачить німецьку культуру пам'яті про націонал-соціалізм сьогодні і які можливості та небезпеки вона бачить у майбутньому? Чого Діта Краус хоче від нас? І що вона хотіла б передати нам? Ми з нетерпінням чекаємо на інтерв'ю і дякуємо Діті Краус за її готовність поспілкуватися з нами.

Розмова буде записана і буде доступна на сайті Меморіалу концтабору Нойєнгамме в найближчі тижні. Відео буде з субтитрами англійською, французькою, голландською, польською, українською та німецькою мовами.

Ян ван ден Хоорн

Шановні присутні!

Мене звать Ян ван ден Хоорн, і я, як і мої предки, родом з Путтена. З боку моєї матері жертвами облави в Путтені 1 і 2 жовтня 1944 року стали п'ять двоюрідних братів і сестер, четверо з них – з однієї родини. Ці четверо сховалися в канаві і думали, що облава закінчилася. Тому вони вийшли зі схованки. Однак пізніше того ж дня їх заарештували німці.

Наприкінці війни в Путтені проживало близько дев'яти-десяти тисяч мешканців. Село складалося з відносно невеликого центру, оточеного багатьма меншими селами. У той час люди переважно працювали в сільському господарстві. Тому тут не знали голоду.

У п'ятницю 29 вересня 1944 року група опору Путтена отримала наказ обстріляти німецьку машину. Через погану підготовку операція провалилася.

Через день вони підготувалися краще. Місцем події знову стала вулиця Нейкеркерстраат, але цього разу далі в напрямку Нейкерка з кількома альтернативними маршрутами на випадок, якщо щось піде не так. Цього разу у них також була невелика вантажівка з кулеметом. Світло цієї машини мало засліпити водія німецького автомобіля, що проїжджає повз, після чого кулеметник мав негайно відкрити вогонь.

З боку Нейкерка дійсно швидко наближалась німецька машина. Однак кулемет одразу не спрацював. Німецька машина зупиняється від поштовху. У паніці, що виникла, бійці опору залишають свої пости, а їхній лідер втрачає сліди. Німці відстрілюються зі своєї машини. Одного з підпільників важко поранено. Підпільники знаходять пораненого офіцера біля німецької машини. Разом з пораненим бійцем опору його відвозять до місця збору групи опору. Згодом його відпускають. Однак боєць опору помирає, йому було лише 20 років. Інший офіцер, який також був поранений, зміг дістатися до сусідньої ферми. Він помер у лікарні 2 жовтня. Іншим двом пасажиром машини вдалося втекти.

Вже о шостій годині ранку в неділю селян, які хотіли піти на доїння, збирають на місці обстрілу. З восьмої години ворог оточує село великим кільцем, ускладнюючи в'їзд і виїзд з Путтена.

Мешканців просять показати посвідчення особи на церковній площі (Керкплейн) у центрі села. З цією метою німці ходили від хати до хати у супроводі поліцейських Путтена. Після пред'явлення посвідчень особи люди повинні були повернутися додому – принаймні, так вони думали. Адже вони не зробили нічого протизаконного. Мій дідусь, який був фермером, мав схованку в копиці сіна. У неділю, про яку йде мова, мій батько сховався в ній разом з іншими і зміг врятуватися. Сусідський хлопчик того дня вже кілька разів зустрічав німців. Вони нічого йому не зробили. Тому він не хотів ховатися. Наступного разу, коли вони побачили його, солдати забрали його. З Німеччини він повернувся, але з воєнною травмою.

Однак після пред'явлення посвідчення особи людей не відпускають додому. Жінок і дітей замикають у реформатській церкві, а чоловіків – переважно у школі на церковній площі (Керкплейн). Жінок і дітей відпускають увечері близько 21:00 з інструкцією повернутися наступного ранку з їжею для чоловіків. Більшість чоловіків забирають зі школи до церкви. Чоловікам старших п'ятдесяти років і хлопчикам до вісімнадцяти років дозволяється йти додому.

Тієї неділі було семеро загиблих, у тому числі молода жінка.

Наступного дня, у понеділок, 2 жовтня, чоловіки покидають церкву і йдуть до залізничного вокзалу. Там їх завантажили в товарні потяги в далеко не належним чином. Загалом постраждали 659 чоловіків. Це були не лише мешканці Путтена, але й евакуйовані та перехожі. Попередньою метою подорожі був концентраційний табір Амерсфорт. Тут люди ще досить непогано почувалися за тих обставин. З ув'язнених 58 були звільнені з різних причин.

2 жовтня німці також підпалили 110 будинків у Путтені в рамках заходів відплати. У середу, 11 жовтня, вони покинули табір Амерсфорт і поїхали потягом до Нойенгамме. Туди вони прибули лише в суботу 14 жовтня. Дорогою 13 чоловікам вдалося зістрибнути з потяга, що повільно рухався. Всі вони вижили. Інші не наважилися стрибнути, побоюючись можливих репресій.

У концентраційному таборі Нойенгамме налічувалося від 56 000 до 57 000 в'язнів. З основного табору багато хто потрапив до таборів-філій, зокрема до Ладелунду на кордоні з Данією. Цей табір існував з листопада до середини грудня 1944 року, де мали бути вириті так звані протитанкові рови, щоб туди могли в'їхати танки союзників. Однак цього так і не сталося. За цей короткий період через жахливі умови загинуло близько 110 чоловік з Путтена. Вони майже не отримували їжі,

медична допомога була неналежною, а спали вони здебільшого на мокрій і гнилій соломі на підлозі. Померлі були поховані місцевим священиком у дев'яти братських могилах на кладовищі біля церкви. Пастор Йоганнес Майєр вніс їхні імена до церковного реєстру Ладелунда.

З 588 осіб, які прибули до Нойєнгамме, лише 48 повернулися після звільнення. З них п'ятеро померли невдовзі після повернення. Останній із тих, хто повернувся, Яннес Прієм, помер у 2013 р. Усі, хто повернулися живими, страждали від воєнних травм.

Серед жертв був і один з тих, хто здійснив напад. Він помер 25 квітня 1945 року в Сандбостелі, за чотири дні до звільнення табору.

Невдовзі після війни пастор Майєр зв'язався з родичами і повідомив, що за могилами добре доглядають.

У 1950 році делегація з Путтена у складі близько 130 осіб відвідала Ладелунд. У той час вони не хотіли і не могли ночувати на німецькій землі, тому заночували в Данії. Наступного року пастор Майєр знову відвідав Путтен. Через сім років після рейду він проповідував німецькою мовою в церкві, з якої депортували чоловіків. Відтоді між Путтеном і Ладелундом встановилися особисті контакти. Це призвело до заснування Комітету, до якого увійшли Путтен і Ладелунд у 1976 році. Шість років по тому він був перетворений на Фонд Stichting Oktober 44 (Фонд Жовтень 44).

Наступник пастора Майєра, пастор Гаральд Ріхтер, доклав чимало зусиль для розширення контактів. Коли він вийшов на пенсію в 1992 році, він став кавалером ордена Оранж-Нассау, а в 2015 році отримав почесну відзнаку від муніципалітету Путтена. Він помер у 2018 році у віці 90 років, і мені, як голові Фонду Жовтень 44, було дозволено прочитати Біблію і помолитися на похороні. Жителі Путтена провели його в останню путь.

З 1980-х років підтримуються контакти з іншими колишніми концтаборами. На щорічних урочистостях 2 жовтня покладаються вінки від імені Ауріх-Енгергафе, Ладелунда, Нойєнгамме та Веделя.

Коли королева Беатрікс була присутня на вшануванні пам'яті жертв рейду в 1994 році і запитала мера, як взагалі можливо, що в Путтені були встановлені такі контакти з німцями, він відповів: «Завдяки вірі, Ваша Величносте».

Переклад виконала Марта Росавицька
All Translations/ Alle Übersetzungen: Marta Rosavytska